

УДК (37) (477.43/44)(09)

**ВПЛИВ ОБРЯДОВИХ ФУНКЦІЇ НА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ
СХІДНИХ СЛОВ'ЯН**

кандидат педагогічних наук, Окольніча Т.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

В статті, на основі здійснення історико-педагогічного аналізу етнографічних джерел, висвітлюється вплив обрядових функції на виховання дітей та підлітків східних слов'ян. У традиційно-побутовій культурі звичаї, обряди, свята є конкретними формами виховання підростаючих поколінь. Автор показує, що участь дітей у річному обрядовому колі була одним із шляхів народної педагогіки східних слов'ян щодо соціалізації дитини, залучення її до життя общини та приходять до висновку, що участь дітей у обрядах підсилювала їх дієву сторону та гарантувала очікуваний результат. Наші предки в обрядовості виявляли себе талановитими вихователями. Виховні моменти виступали не відсторонено, вони були втілені в дії. Обрядові дії супроводжували дитину все життя.

Ключові слова: обрядовість, виховання, східні слов'яни, народна педагогіка, традиції, обряди.

PhD in Pedagogical Sciences, Okolnycha T.V. The impact of ceremonial functions on the education of children and adolescents the east slavs/ Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Ukraine, Kropyvnytskyi

In the article, the author highlights the impact of ceremonial functions on the education of children and adolescents the East Slavs, based on the realization of historical and pedagogical analysis of ethnographic sources. In traditional and consumer culture customs, rituals, festivals are specific

forms of education of future generations. The author shows that children's participation in the annual ritual festivals was one of the ways of the East Slavs' traditional pedagogy as for the socialization of children and their attraction to the community life, and comes to the conclusion that children's participation in rituals strengthened their effective side and guaranteed the expected result. In rituals our ancestors found themselves being talented educators. Educational aspects were not detached, they were implemented in actions. The ceremonial actions accompanied a child for life.

Key words: ritualism, education, the East Slavs, traditional pedagogy, traditions, rituals.

Вступ. Реформування української освіти і виховання спрямоване на формування громадянина країни, патріота, який має гармонійно поєднувати загальнолюдські цінності та національні традиції, що формувалися століттями. Адже кожне покоління залучається до життя і діяльності, засвоюючи попередній досвід та спираючись на нього у своїй соціальній практиці.

Одне із завдань історико-педагогічної науки полягає в тому, щоб зробити об'єктивно значущий досвід минулого надбанням сучасності. Нині дедалі більшу увагу вчених привертає внутрішній світ людини минулого, її почуття і настрої, її повсякденне життя і взаємодія з навколишнім світом. Особливий інтерес викликає світ дитини і способи її виховання. Дитинство як період від народження до соціальної зрілості, становлення повноцінного члена суспільства, є складним самостійним явищем і водночас невід'ємною частиною суспільства, входить до багатопланових, різноманітних стосунків.

Водночас, із розвитком педагогічної теорії, її спеціалізацією історія дитинства до останнього часу не розглядалася в широкому розумінні цього поняття.

З-поміж українських істориків педагогіки, об'єктом дослідження яких були давні періоди виховання дітей, можна назвати лише двох українських авторів – С. Бабишина та Є. Сявакко.

З кінця 1990-х років, у деяких підручниках з історії педагогіки для вищих навчальних закладів виокремлюються невеликі розділи з історії виховання на території сучасної України в додержавний час, зокрема, й у слов'ян. Найпомітніше це представлено у підручнику О. Любара, М. Стельмаховича, Д. Федоренко «Історія української педагогіки» (1999).

Окремі питання виховання дітей у давніх східних слов'ян розглядаються і в дисертаційних дослідженнях. З-поміж них за широтою охоплення проблеми виокремимо дисертацію Т. Дяченко «Формування картини світу у дітей східних слов'ян (VI–XIII ст.)» та В. Скутіної «Традиції українського народу природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі». Дисертаційні дослідження з історії педагогіки, зокрема, Т. Мацейків та І. Щербак, джерельною базою яких є переважно матеріали етнографії та фольклору, стосуються народної педагогіки загалом і тільки побічно торкаються виховання дітей давніх східних слов'ян. **Мета статті** - на основі здійснення історико-педагогічного аналізу етнографічних джерел висвітлити вплив обрядових функції на виховання дітей та підлітків східних слов'ян.

У традиційно-побутовій культурі звичаї, обряди, свята є конкретними формами виховання підростаючих поколінь. Участь дітей у річному обрядовому колі була одним із шляхів народної педагогіки східних слов'ян щодо соціалізації дитини, залучення її до життя общини.

Перебіг життя людини, як в архаїчному, так і в традиційному суспільствах відбувався на двох рівнях: виконання ритуальної

програми життя та на рівні повсякденного життя, побуту. Відповідно етнографи виділяють два основні типи обрядів: календарні та обряди життєвого циклу.

Обрядові функції дітей та підлітків ми будемо розглядати в контексті ритуалів календарного циклу як таких, що так чи інакше були спрямовані на забезпечення нормального ходу господарчого відтворення.

У рамках народного календаря функціонування свят, традицій, звичаїв, обрядів було зумовлено духовними і практичними педагогічними потребами суспільства, зокрема необхідністю передачі суспільного досвіду.

Під час виконання обрядовості використовувались різноманітні методи впливу на дітей та підлітків: організація спостереження за явищами природи; заборони та обмеження в поведінці дитини; ознайомлення зі світом; пояснення моральних норм поведінки; особистий приклад дорослих; оцінка і контроль поведінки в природі та суспільстві.

Найбільшим зимовим святом було Різдво. В етнографічних джерелах, які висвітлюють різдв'яну обрядовість українців, зафіксована участь хлопчиків у приготуваннях до Святої вечері. “Коли сигналізують появу зірки, вносять до хати хлопчина, звичайно синок господаря, або пастух від худоби, в'язку сіна (“отавки”) та в'язку соломи. Сіном устеляється стіл (скриня) і земля під столом, по хаті стелять солому. Господар вносить Дідуха або Діда – себто святочний сніп пшениці, жита чи іншого збіжжя; вітає всіх домашніх зі Святим вечором і Різдвом – і ставить на “покуті”... підстеливши сіна” [1,с.73].

З початку року, як одного з основних змістовних мотивів обрядів зимового циклу, пов'язані численні продукуючі магічні дії: зичення

добра, ритуальне засівання та оранка, залякування фруктових дерев, обряди з домашньою птицею та худобою і т.ін.

Важливим компонентом обрядів зимового циклу є колядування та щедрування. В більшості областей України колядували перші три дні Різдва, в західно-українських регіонах – з Різдвяного свят-вечора, а щедрували в переддень Нового року (Меланки) та в день св. Василя. Статевовіковий склад виконавців обряду в різних регіональних варіантах був досить різноманітним: колядувати ходили або окремо дорослі і діти, чоловіки і жінки, або змішані групи, дівчата, але традиційним і ритуально значимим вважалась участь в обряді чоловічої колядної дружини. В неї могли входити чоловіки і діди, але, здебільшого, це були неодружені парубки. Кожен із учасників групи виконував певну обрядову роль.

Діти колядували окремо. Колядування дітей вирізнялося низкою особливостей. Невеликі групи дітей (без чіткого поділу обрядових функцій) ходили переважно в ранковий та денний час (дорослі колядники починали обходи ввечері та вночі). Зазвичай діти не рядилися, як-то було притаманне групам дорослих колядників (“Коза”, “Меланка” і т.ін.). Лише подекуди діти при обходах носили зірку. Діти-колядники виконували особливі тексти – римовані доброзичення та короткі пісеньки з проханням обдарувати.

На нашу думку, слід говорити про специфічність та особливість функцій дітей, які на глибшому, міфологічному рівні, пов’язані з ідеєю, що закладена в основу початку року як часу, найбільш сприятливого для обрядового функціонування різних молодих груп, ідеєю оновлення у новий відрізок часу (Різдвяні святки – період зимового сонцевороту), що і підтверджується часовою (вранішньою) регламентацією дитячих обходів.

Свята, будучи за своєю психологією масовими звичками, ставали ефективним засобом формування звичок поведінки за допомогою наслідування.

Як фіксують етнографічні джерела, в Україні в час різдвяних свят дорослі (чоловіки, парубки) “орють землю і ніби готують її для посіву, до того ж піснями та рухами тіла демонструють процес оранки”. В Галичині подекуди в переддень Нового року ходили по хатах з плугом і роблячи вигляд, що орють, посипали вівсом і кукурудзою. Відомості про символічну оранку плугом снігу або землі зафіксовані й на Полтавщині [5, с.51].

Діти і підлітки були активною групою у циклі весняних обрядів. Те, що діти виступали активними учасниками родинної обрядовості, посилювало виховний вплив на них.

Весна у народному календарі – початок господарського, а у давньослов'янському минулому і календарного року. Весняний обрядовий комплекс надзвичайно багатий віруваннями, ритуалами, ворожіннями, прикметами, календарна приуроченість яких досить умовна і не завжди вмотивована. Початок весняного обрядового циклу припадає, здебільшого, на масницю, середина - на Великодні свята, а завершує цикл Трійця, пов'язана з купальськими та петрівськими святами.

В українській традиції початок весни пов'язується як з окремими природними подіями та явищами. Найчастіше це приліт птахів, особливості поведінки тварин чи птахів, прикмети погоди, довжина дня тощо.

Приліт жайворонків – перших вісників весни пов'язувався з уявленнями про душі предків. Цього дня, коли, за народними уявленнями, сорок жайворонків вилітає з вирію, жінки пекли жайворонки із пшеничного тіста. Спосіб їх виготовлення полягав у

тому, що „беруть шматок тіста, розкачують у вигляді кола, один кінець розрізають подібно до птичого хвоста, із іншого виліпляють голівку із дзьобом і чубчиком, а замість очей вдавлюють зерна чорнушки. Із іншого шматка тіста роблять крила” [3, с.14].

Виготовляли „жайворонків”, як правило, спеціально для дітей. „Старі люди печуть в цей день печиво, що формою нагадує птаха. Печиво це зветься „жайворонок”, а іноді „голубчик”. Призначається це печиво для дітей. Звичай випікати „жайворонків” пов’язувався із очікуванням прильоту птахів. У деяких місцевостях діти виходили з ними на вулицю, бігали, піднімаючи їх вгору та виголошуючи закличку: „Пись, пись, покинь сани, бери віз!” [2, с.31].

Низка педагогічних впливів була пов’язана з обрядовими іграми. Зокрема, це стосується участі дітей у весняних іграх. Ігрова традиційна культура молоді, як перехідної статевовікової категорії суспільства, акумулювала в трансформованому вигляді різноманітні та різностадіальні архаїчні явища – міфологічні уявлення, вірування, календарні ритуали, перехідні обряди. Багато ігор, особливо пісенно-хореографічного характеру, виконували в пізньотрадиційній культурі роль перехідних обрядів повноліття: участь в них (у межах будь-якої ігрової організації) була нормативно-обов’язковою для всіх, хто досягнув цього віку. Ігри містили різноманітні форми переходу, що були репрезентовані мотивами росту, перетворення, навчання чи виховання особистості, імітували суперництво всередині статевих груп чи між ними.

В ігровому комплексі зберігався синкретизм пісенно-танкового, жестового та вербально-дієвого висловлення, забезпечуючи стійкість (при всіх змінах еволюційного характеру) залишків того чи іншого архаїчного (міфологічного чи іншого) ритуального прототипу. Домінуючою тенденцією та метою будь-яких ігрових переходів молоді

було отримання шлюбної здатності, що символічно і демонструвалося в ігровому колі.

Всі ці обряди містили норми поведінки, акумулювали позитивний соціальний досвід і спрямовувались на виховання бережного ставлення до природи. Традиції були головним механізмом регулювання поведінки дитини.

У деяких дівочих хоровах діти є активною групою сюжетного - ігрового дійства, чи то імітуючи жестами відповідні пісенні тексти, чи виступаючи у якості рівноцінних учасників пісенного діалогу.

В середовищі молодіжної статевої категорії у цей календарний час відбувалися досить складні процеси, що були пов'язані із сезонністю шлюбних інтересів молоді та зростанням її статевої активності, які знаходили своє відображення, як на побутовому (профанному), так і на ритуальному (сакральному) рівнях функціонування традиції у таких її формах як „вулиця”, „дівочі” та „парубочі” громади, весняні обряди, звичаї та фольклор. Така шлюбна стратегія молоді водночас передбачала і наступний етап реалізації особи у системі життєвого циклу-народження дітей.

Ці звичаї, в яких брали участь діти як одні із безпосередніх виконавців, реалізовувалися в межах дівочих та жіночих обрядів організації весни, так власне й інші, подібні: закликання/відганяння дощу, сонця; участь у різних стимулюючих і оберегових обрядах - хльосканні вербою, обливанні, символізації трудових процесів.

Висновки. Таким чином, викладений матеріал, що фіксує участь дітей, переважно підліткової категорії, у обрядовому житті колективу на пізньому етапі функціонування традиції, дає підстави для наступних узагальнень та висновків. Обрядові форми участі дітей у ритуальному контексті життя колективу зумовлювалися традиційними уявленнями про можливість використання цієї верстви до повноліття та

символізували її причетність до процесів стадії зародження та початку космобіологічного світу. Цим обумовлювалася специфіка ритуальних функцій дитячої верстви, як у календарному так і життєвому циклі. Аналіз семантики предметних, вербальних та дієвих компонентів ритуальних форм участі статевовікової верстви “діти” у обрядовому житті колективу засвідчує про їх включеність до традиційного осмислення процесів природного характеру більшою мірою, ніж соціального. Близькість дітей до природного начала визначала їх медіативну функцію між “своїм” та “чужим” світом у магічних ритуалах календарних та оказіональних обрядових ситуацій, що вимагали посередницької ролі між світом живих та потойбічною сферою. Участь дітей у обрядах підсилювала їх дієву сторону та гарантувала очікуваний результат. Як бачимо, наші предки в обрядовості виявляли себе талановитими вихователями. Виховні моменти виступали не відсторонено, вини були втілені в дії. Обрядові дії супроводжували дитину все життя.

Література:

1. *Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Под ред. В.В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1012 с.*
2. *Заметка о малорусских “семилетних богатырях или близнецах”. Сообщил Савич А. // КС. – 1889. – № 3. – С. 733-739.*
3. *Савченко Ф. Родини, хрестини і похрестини / Ф.Савченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 1-2. – С. 78-82.*
4. *Ящуржинский Хр. Остатки языческих обрядов, сохранившиеся в малорусском погребении / Хр. Ящуржинский // КС. – 1890. – № 1-3. – С. 130-132.*

5. Ящуржинский Хр. Поверья и обрядность родин и хрестин / Хр. Ящуржинский // КС. – 1893. – № 7. – С. 74 - 83.

References:

1. Zhizn i tvorchestvo ckrestjan Kharkovskoy hubernii. Ocherki po etnographii ckraya / Pod redactsyey V.V.Ivanova. - Kh., 1898. – Т. I. – 1012 р.
2. Zametka o maloruskikh "semiletnikh bogatyryakh ili bliznetsakh". Soobshchil Savich A. // KS. – 1889. – № 3. – P. 733-739.
3. Savchenko F. Rodyny, khrestyny i pokhrestyny / F.Savchenko // Pervisne hromadyanstvo ta joho Perezhytky na Ukraini. – 1926. – Vyp. 1-2. – P. 78-82.
4. Yashchurzhytskyi Khr. Osttatki yazycheskih obryadov, sokhranivshyeya v maloruskom pohrebenii / Khr. Yashchurzhytskyi // KS. – 1890. – № 1-3. – P. 130-132.
5. Yashchurzhytskyi Khr. Poverja i obryadnost rodin i khrestin / Khr. Yashchurzhytskyi // KS. – 1893. – № 7. – С. 74 - 83.